

УДК 373.3.034:398.21(=161.2)

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНИХ ПОЧУТТІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Наталія Басюк

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. В. Бердичівська, 40, 10008 Житомир, Україна*

Розкрито можливості використання української народної казки для виховання моральних почуттів молодших школярів.

Ключові слова: українська народна казка, моральні почуття, молодший школяр.

Значні соціально-економічні та політичні зрушення, що переживає нині Україна, актуалізували низку проблем, пов'язаних із духовним життям суспільства: дефіцит милосердя і взаєморозуміння, відчуження людей один від одного, вияви байдужості, безсердечності, емоційної товстошкірості. Причини виникнення такої ситуації – як в макросоціальних явищах, так і в прорахунках морального виховання. Традиційні виховні методи і прийоми не дають бажаного результату, ігнорують почуття, право на свободу й самостійність дитини, її індивідуальність. Складність становища ще й у тому, що вік молодшого школяра є сенсильним.

Моральному вихованню школярів присвячено немало наукових праць. Зокрема, досліджували питання виховання моральної культури особистості (Т. Гуменникова, В. Бачинін), формування моральної активності дітей (І. Зайцева, Л. Крайнова), роль почуттів у процесі морального виховання дітей (М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.), емоції і почуття (Є. Богданов, А. Запорожець, О. Чебинік та ін.). Однак проблема формування моральних почуттів молодших школярів засобами українських народних казок є недосліджена.

Ми ставили мету розглянути можливості використання української народної казки для розвитку моральних почуттів молодших школярів.

Молодший шкільний вік – особливий період у житті кожної людини, коли формується особистість, розвивається мислення, пам'ять, увага, набувається перший моральний досвід. Усе те, що закладається в дитинстві, що впливає на почуття дитини, на підсвідомому рівні супроводжує людину протягом усього життя. Ключовим компонентом у моральному вихованні стає емоційно-почуттєва сфера. Необхідні нові виховні технології, як вважає

І. Бех, які б брали до уваги насамперед глибинні психологічні закономірності емоційно-почуттєвого розвитку особистості.

Зважаючи на те, що всі компоненти моральної свідомості (знання, погляди, переконання) перебувають у тісному взаємозв'язку, ми розглядали роль моральних почуттів у структурі моральної свідомості особистості. „Під моральними почуттями треба розуміти такі емоційні ставлення до поведінки інших людей і до своєї власної, які відображають суспільну мораль, моральні традиції, реальні ставлення людей один до одного” [4, с. 157]. Моральні почуття активізують свідомість, її пізнавальні та вольові функції. Формування моральних переконань – головна сутність морального виховання, але воно неможливе без виховання моральних почуттів. Моральні почуття свідчать про перетворення зовнішніх моральних вимог особистості до самої себе, коли зовнішні дії через узагальнення стають у внутрішні, що визначатимуть моральну поведінку дитини. Однак це можливо лише тоді, коли зовнішній вплив справляє на особистість сильне враження і викликає в неї глибокі переживання (Л. Виготський, І. Бех, І. Мар'єнко).

Серед дієвих засобів виховання моральних почуттів дітей особливе місце посідає казка. Для молодших школярів саме казка є найцікавішим, найдоступнішим і ефективним джерелом здобуття моральних знань, що пояснюють їхніми віковими психологічними властивостями. Доцільність використання казки можна аргументувати „законом емоційної реальності фантазії”. На думку Л. Виготського, художнє почуття – це почуття звичайне, але виявлене завдяки посиленій діяльності фантазії. Такі переживання – „розумні емоції”. Вони особливо сильні, бо знання у взаємозв'язку з переживаннями утворюють інтелектуально-емоційний комплекс усвідомлення [1].

У казці певна моральна норма чи позиція ніколи не нав'язується, не є оголеню, а впливає з художньої тканини твору, як підтекст, як повчальний висновок, який повинні зробити слухачі казки.

Уже в ранньому дитинстві малюк охоче слухає, коли вголос читають дорослі, легко запам'ятовує невеличкі казки, переживає разом з героями, співчуває одним і по-дитячому осуджує інших. Казка містить величезні можливості для морального виховання. Людські стосунки у казках прості та зрозумілі, дитина вчиться співпереживати горю, радіти щастю казкових героїв, перемозі Добра над Злом. Зустріч дитини з казкою викликає почуття емпатії (С. Русова). Про важливе значення казки зазначав педагог-гуманіст В. Сухомлинський: „Казка – це активна естетична творчість, що охоплює усі сфери духовного життя дитини: і розум, і почуття, уяву, волю”.

Казка – один із найцікавіших фольклорних жанрів, в ній відкривається чарівний дивосвіт життя для кожної дитини. Її привабливість – у сюжетності, таємничості, фантастичності. Народна мудрість адаптувала зміст казок для

сприймання дітьми. Казки мають своєрідну систему різноманітних художніх засобів, підпорядкованих, з одного боку, героїзації позитивного, звеличення добрих справ і бажань, з іншого, вони підсилюють сатиричне викриття негативних персонажів, явищ життя. У казках часто в гротескній формі зображені негаразди, ганебні явища побуту. У дітей виникає відраза до таких явищ, бажання втілювати в життя ідеали добра, правди, справедливості.

Казки акумулюють величезний морально-духовний потенціал, національні цінності. Широке використання казок у початковій школі зумовлено тим, що їхній зміст викладений у цікавій формі. Є чіткий поділ персонажів на добрих і поганих, сутність вчинків яких легко розуміють діти. Л. Дунаєвська зазначає, що в казках народ завжди цінує Людину не за її соціальним становищем, а за тим, яка вона – добра чи зла, правдива чи підступна, що несе своїм існуванням іншим людям [2]. Тож послідовне проголошення самоцінності кожної людини виховує альтруїстичні риси в маленького читача, вчить його поважати оточуючих.

Саме казки формують первинні моральні поняття, збагачують уяву незабутніми образами народної фантазії. У більшості з них за нескладним сюжетом прихований глибокий філософський і моральний зміст. Різке протиставлення добра і зла, ідеалізація позитивних героїв, велика емоційна сила і виразність образів, своєрідна поетика у них захоплюють учнів, герої цих творів глибоко западають їм у душу, дають поштовх для роздумів, пробуджують прагнення їх наслідувати. Слухаючи казку, діти часто хвилюються, радіють або непокояться, напружено стежать за подіями.

У читанках для 2-х і 3-х класів (автор – О. Савченко) цьому популярному жанру приділено достатньо уваги. Зокрема, учням 2-го класу рекомендують для вивчення казки про тварин. Вони відповідають їхньому рівню знань та віковим особливостям: „Вовк та козенята”, „Рукавичка”, „Лисиця та їжак”, „Лисичка та журавель”, „Колосок”, „Дрізд і голуб”. Головними героями цих казок є тварини, наділені людськими характеристиками. Прославляючи працелюбність, сміливість, скромність, кмітливість, розсудливість, розум, вірність слову, казки воюють проти ледачих, пихатих, скупих, брехунів, базік. Особливо поширеними в українському, як і в російському, тваринному епосі є образи хитрої лисички, обмеженого і мстивого вовка, ласуна-ведмедя й боягуза-зайця, а також деяких домашніх тварин.

Сюжет пропонованих казок для більшості знайомий. Це створює можливість для застосування різних методів і прийомів під час опрацювання матеріалу зі школярами. Ефективним методом у вирішенні виховних завдань є інсценування казки чи її фрагментів, оскільки він базується на рольовому перевтіленні дітей у казкових героїв. У межах цього методу можна впровадити такі його варіанти: а) інсценування кульмінаційних фрагментів

казки; б) достворення учнями фіналу казки та інсценування його різних варіантів; в) постановка казки на сцені (їй передують конкурс на кращих виконавців ролей); г) прийом-пошук, коли учням пропонують знайти у реальному житті героя, схожого на казкового, а потім у рольовій грі продемонструвати його гарний вчинок.

Вживаючись в образ казкового героя, школяр повністю чи частково уподібнюється до нього. Це зумовлено тим, що молодші школярі досягають казкових персонажів на рівні асоціативної ідентифікації. З психологічного погляду процес ідентифікації ґрунтується на тому, що в уяві суб'єкта створюється образ іншого: „Я такий же, як той герой”. Внаслідок цього відбувається формування й переосмислення особистісних орієнтацій індивіда. Порівнюючи себе з іншими, школяр глибше пізнає свої можливості. Саме за допомогою цього відбувається інтенсивний процес оновлення змісту його духовного світу.

Процес ідентифікації позитивно впливає на формування моральних понять і уявлень молодших школярів. Поставити себе на місце героя – означає водночас пережити відповідні ситуації, описані у казці, глибше перейнятися тими думками і почуттями, якими сповнений твір. Інсценізація створює емоційне піднесення, допомагає учасникам та глядачам одержати інформацію про типові помилки взаємодії. Інсценування є „засобом, за допомогою якого створюються можливість аналізу, відчуття та бачення зв'язку між еталонами моральної поведінки та власною поведінкою. У результаті діти узагальнюють свої уявлення про моральну поведінку людей, і уявно чи у грі здійснюють певні моральні вчинки, що і є певним кроком у моральному розвитку дитини” [3, с. 30]. Школярі вчать стежити за своєю поведінкою, бачити себе, так би мовити, збоку. У процесі інсценування учні разом з педагогом „виховують” літературного персонажа, такий прийом цінний непрямою дією на вихованців. Підсилюють гру дітей найпростіші фрагменти костюмів (це можуть бути і прості маски, виготовлені на уроках художньої праці).

Учням 3-го класу пропонують чарівно-фантастичні казки „Кирило Кожум'яка”, „Кривенька качечка”, „Кобиляча голова”. Звичайно, вищезазначені твори суттєво різняться від вивченого раніше епосу про тварин. Окрім змістової специфіки, чарівно-фантастичні казки мають більший обсяг, складнішу композицію та особливу систему персонажів. Три українські народні казки, що є у розділі „Усна народна творчість”, проникнуті темою чарівності й морально-етичних цінностей. Головний герой обов'язково піддається складним випробуванням, він повинен виявити високодуховні почуття – милосердя, повагу до старших, співпереживання, продемонструвати вміння розв'язувати важкі завдання, хоробрість, силу не лише фізичну, а й волю, характер. Третьюкласники роблять висновок, що

моральним ідеалом українського народу є гуманність, людяність. Більшість людей хочуть перемогти Дракона Злості та жити у мирі й злагоді, але їм заважають ті, хто слугує злим силам, тому й триває непримиренна боротьба Добра зі Злом.

Щоб учні ліпше засвоїли чарівно-фантастичні казки, застосовують різні види робіт. Окрім читання казки за ролями та інсценізування, можна запропонувати школярам бесіду за змістом, „читання-пошук почуттів”, „розгадай почуття героя”, написати листа негативному героєві з порадами щодо поведінки, передати в малюнку головну ідею казки, конфлікт сюжету, образ улюбленого героя або персонажа, якому вони співчують. Звертається увага на роль кольорів у передачі почуттів, настроїв.

Отже, українські народні казки закладають підвалини морального виховання, оскільки містять національні та загальнолюдські гуманістичні ідеали і відповідають віковим особливостям дітей.

1. *Выготский Л. С.* Психология искусства. М., 1968.
2. *Дунаєвська Л.* Золота криниця // Семиліточка: Українські народні казки. К., 1990. С. 5–14.
3. *Киричок В. А.* Моральне виховання другокласників // Навчання і виховання учнів 2 класу: Метод. посіб. для вчителів / Упор. О. Я. Савченко. К., 2003. С. 10–32.
4. *Ковалев А. Г.* Психология личности. М., 1970.
5. Літературознавчий словник-довідник. К., 1997.

UKRAINIAN FOLK FAIRY-TAIL IN FORMING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' MORAL FEELINGS

Natalia Basiuk

*Ivan Franko State University of Zhytomyr
B. Berdychivs'ka Str., 40, UA – 10008 Zhytomyr, Ukraine.*

The paper outlines the possibilities of applying an Ukrainian folk fairy-tail in primary school students' moral feeling formation.

Key words: Ukrainian folk fairy-tail, moral feeling, primary school student.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2006

Прийнята до друку 12.12.2006